

чинення: В 2-х т.– М., 1991. – Т. 2.

9. Мележик И.Н. Правовые и политические учения в Голландии и Англии периода ранних буржуазных революций: (Г. Гроций, Б. Спиноза, Т. Гоббс, Дж. Локк). – М., 2003.

10. Нерсесянц В.С. Философия права. – М., 1997.

11. Новгородцев П.И. Сочинения. – М., 1995.

12. Соколов В.В. Философская доктрина Томаса Гоббса: бытие, познание, человек и общество. – М., 2009.

13. Фишер К. История новой философии. – М., 2003.

14. Царьков И.И. Философские и государственно-правовые взгляды Джона Локка. – Тольятти, 1996.

15. Чанышев А.А. История политических учений. – М., 2005.

16. Шершеневич Г.Ф. История философии права. – СПб., 2001.

17. Шилкина И.С. История и теория развития психологии. – М., 2001.

18. Шмитт К. Левиафан в учении о государстве Томаса Гоббса: смысл и фиаско одного политического символа. – СПб., 2006.

19. Шмитт К. Политическая теология. – М., 2000.

20. Angolvent A.L. Hobbes et la morale politique. – Paris, 1994.

21. Janse R. De rechtsfilosofie van Thomas Hobbes // Hobbes's philosophy of law: Proefschr. – Delft, 2000.

22. Lazzeri C. Droit, pouvoir et liberté: Spinoza critique de Hobbes. – Paris, 1998.

*Надійшла до редакції 20.10.2011*

**ОБРУСНА С.Ю.**, доктор юридичних наук  
*(Харківський національний  
університет внутрішніх справ)*

УДК 34(09)

### **ПРАВОВИЙ СТАТУС МИРОВИХ СУДДІВ ЗА СУДОВОЮ РЕФОРМОЮ 1864 РОКУ**

Досліджено історичний досвід та можливі перспективи запровадження інституту мирових суддів в сучасну судову систему України. Проаналізовано правовий статус мирового судді за судовою реформою 1864 р., визначено фактори, що впливали на його формування і функціонування та роль у забезпеченні правосуддя.

**Ключові слова:** *судова реформа, мировий суд, правовий статус, мировий суддя.*

Исследуются исторический опыт и возможные перспективы внедрения института мировых судей в современную судебную систему Украины. Анализируются правовой статус мирового судьи в рамках судебной реформы 1864 г., определяются факторы, повлиявшие на его формирование и функционирование, роль в обеспечении правосудия.

**Ключевые слова:** *судебная реформа, мировой суд, правовой статус, мировой судья.*

In the article investigational historical experience and possible prospects of introduction of institute of justice's courts is in the modern judicial system of Ukraine. Legal status of justice's court is analysed after judicial reform of 1864, certainly factors which influenced on his forming and functioning and role in providing of justice.

**Keywords:** *judicial reform, world court, legal status, justice's court.*

У сучасних умовах адміністративно-правової реформи актуальним питанням залишається пошук новітніх шляхів удосконалення системи та механізму судового захисту порушених прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, який не завжди може забезпечити традиційна судова система. Це призводить до втрати віри не тільки у справедливість правосуддя, але й посилення правового нігілізму, інших негативних явищ і тенденцій в суспільстві. Вирішенню вказаних проблем може сприяти впровадження інституту мирового суду, який би був покликаний здійснювати правосуддя шляхом розгляду дрібних правопорушень і правових конфліктів. Звичайно, впровадження мирового суду вимагає серйозних змін з погляду як конституційної



системи правосуддя, так і організаційно-процесуального закріплення вказаного інституту. Разом з тим проведення сьогодні політико-правових реформ дозволить трансформувати чинну судову систему та знайти у ній місце й інституту мирового суду. Не менш важливою є і проблема визначення правового статусу мирових суддів.

Успішному вирішенню вищезазначених проблем може сприяти звернення до світового та вітчизняного історичного досвіду функціонування інституту мирового суду, що, зокрема, був запроваджений у ході судової реформи 1864 р. Про актуальність вказаної проблематики свідчить низка наукових публікацій, монографій, дисертаційних робіт О. Гетьманцева, В. Землянської, С. Ковальової, В. Камо, О. Копиленка, Д. Шигаля та інших. Ними досліджено інститут мирового суду з погляду його організаційно-правового функціонування та процесуальної діяльності. Значно менше уваги приділено дослідженню правового статусу мирових суддів або ж ця проблема висвітлювалась з погляду традиційного аналізу його структурних елементів. Хоча не менш важливе значення має вивчення моделі поведінки, типу кар'єри, змін, що відбулися у свідомості суддівського чиновництва. Тому метою даної публікації є висвітлення правового статусу мирових суддів не тільки через характеристику його основних елементів, а й дослідження особового складу чиновників судових установ, типу їх кар'єри та моделі поведінки.

Як відомо, суть судової реформи 1864 р. зводилась не лише до докорінної зміни процесуального законодавства, а й кардинальної реорганізації судоустрою, що сприяло забезпеченню правових гарантій захисту прав особи, створенню нових судових інституцій, правовому регулюванню нових економічних відносин того часу тощо. Слід погодитись із думкою Р. Уортмана, який зазначив, що вагома роль у її розробці та проведенні належить новому поколінню чиновництва – чиновникам-юристам, чиновникам-управлінцям, що прагнули надати своїй діяльності риси професії. Виходячи з цього реформа – не початок, а кульмінація змін у середовищі самих чиновників, які, ставши суб'єктами управлінського процесу, брали участь у реформуванні й визначали його характер [1, с. 10].

Варто простежити їх еволюцію. Чиновник-дворянин кінця XVIII ст. надавав перевагу військовій службі, як єдиному заняттю, що заслуговує його уваги. Цивільну службу у сфері юстиції також сприймав як систему військових команд, а закон, як такий, що не потребує глибокого вивчення та підготовки. У першій половині XIX ст. уявлення дворян про свою роль у суспільстві і державі поступово перестали пов'язуватись лише із військовою службою, навпаки вони почали оцінювати цивільну службу як таку, що заслуговує уваги дворянина. Ці погляди були пов'язані із двома досить суттєвими змінами, що відбулися у свідомості дворянства: по-перше, уявлення про преклоніння перед владою, покірність і самозречення були замінені ідеалами самоствердження та вірності істині; по-друге, погляди на право як на другорядний інструмент були витіснені переконанням про те, що здійснення правосуддя – самостійний і достойний вид служби.

Таким чином, провідники правової модернізації належали до соціальної групи, що була орієнтована на цивільну службу, в їх сім'ях не відбулася передача дітям традиційних цінностей, у них формувалася новий тип самосвідомості, необхідний для реформування і перетворення інституцій. Як справедливо зазначає В. Шандра, вони відрізнялися від своїх попередників високим освітнім рівнем, типом кар'єри, належністю до дворян середнього рівня, які почали культивувати у своєму середовищі служіння праву як вище моральне покликання. Молоді юристи виявляли небачену раніше прихильність до закону, що базувалась на філософії права, знаннях юриспруденції, правовій практиці та принесли в російську юстицію ідеї професійної честі [2, с. 8].

Про це свідчать і наявні проекти, що пропонувалися чиновниками різного рівня, адже дореформенна система правосуддя викликала незадоволення як у влади, так і в широких верств населення. Це пояснювалось рядом причин: громіздка система судів, ускладнений доступ до правосуддя, становість, негласність суду, невіддільність від адміністрації, низький рівень освіти та професіоналізму чиновників судового відомства, соціальна незахищеність суддів, відсутність належного державного фінансування, що сприяло хабарництву, затяжному характеру розгляду справ тощо.

Сучасники наводили низку промовистих прикладів, які підтверджували вказані факти. Так, М. Стояновський наголошував, що більшість суддів не лише у магістратських і рагушних



судах, а й повітових – неграмотні або малограмотні, через що й зустрічалися «шедеври» у назвах судових справ: «про знайдені в лісі кістки, що невідомо кому належать, мабуть солдатські (з причини знайденого між ними солдатського гудзика)», «про погрози громадянина Н. вчинити над собою різьбу» тощо [3, с. 217].

І. Гессен, вказуючи на незадовільний стан фінансування судових установ, наводив факти про те, що фінансування судової палати в губерніях становило від 3000 до 4700 рублів на рік, водночас на губернські правління виділялось 20 тис., казенної палати – до 30 тис. на рік; голови судових палат отримували 1143 рублів 65 коп. на рік, для порівняння: голови казенних палат – 4406 рублів на рік [4, с. 9]. Виходячи з цього, служба в повітових судах для більшості дворянства асоціювалась з низькими оплатою і престижем, віддаленістю від політичного і культурного життя, залежністю від губернатора і впливових поміщиків. У свідомості тодішнього обивателя повітовий суддя асоціювався з гоголівським Дем'яном Дем'яновичем, що не дивлячись підписував доповіді секретарів.

Але серед юридичного чиновництва у вказаний період більшої ваги починають набирати інші представники – ініціатори реформування, названі А. Коні «батьками судової реформи», яких ним умовно поділено на чотири групи. Перших він назвав «чистими теоретиками», в основі їх поглядів були логічні висновки, побудовані на нейтральних політико-юридичних принципах. До другої відніс так званих «копіювальників», які прагнули перенести на вітчизняний ґрунт західноєвропейські традиції, що базувались на французьких та англійських судових звичаях. Представниками третьої групи були прихильники поступового, поетапного реформування судового устрою. Четверта група, що становила більшість «батьків судової реформи», об'єднувала юристів-практиків, які прагнули реформування судової системи виходячи не з теоретичних положень чи сліпого запозичення досвіду інших країн, а з власної практичної діяльності та реалій тодішнього життя [5, с. 38].

Появі мирового суду передувала копітка робота урядових комісій, дискусії у наукових та суспільних колах та ряд причин суспільного, політичного, економічного характеру. Сучасники пов'язували проведення судової реформи, а отже і введення мирового суду, перш за все із ліквідацією кріпацтва. Так, С. Безобразов, член Володимирського губернського комітету, наголошував на неможливості проведення селянської реформи без судової, оскільки «селян передадуть на жертву свавілля, жадібності та хабарництва чиновників» [4, с. 51]. Безумовно, тут простежується тісний взаємозв'язок.

Разом з тим Р.С. Уортман, аналізуючи переписку імператора і високопоставлених чиновників, наголошує на тому, що загрозу стабільності викликало перш за все незадоволення дворянства, саме доповідь про настрої дворянства, представлена у вересні 1861 р. міністром внутрішніх справ П. Валуєвим, переконала імператора Олександра II погодитися з ліберальними ідеями та західними принципами правосуддя, що були втілені в ході реформи 1864 р. [1, с. 21]. Адже судова реформа прагнула вирішити проблему, досить актуальну у період розбудови капіталізму – захист, недоторканність особи та її майна. Мировий суд багатьма розглядався не тільки як суд селянський, а судова інстанція, що могла б розглядати малозначущі справи взагалі та відповідати таким критеріям, як доступність, швидкість розгляду справи, можливість примирення сторін. Відомий вчений-процесуаліст Є. Васьковський відзначав, що укладачі статутів, зберігаючи для місцевих судів назву «мирові», прагнули підкреслити характер нової судової влади, покликаної не стільки судити, скільки мирити й усувати спори» [6, с. 275].

Відповідно до Судових статутів система мирових судів складалася із двох ланок: 1) дільничний мировий суддя (зазвичай у повіті було декілька дільниць мирового суду, кожна з яких об'єднувала по кілька волостей), почесний мировий суддя (не мав окремої дільниці, але користувався всіма правами мирового судді), 2) повітовий з'їзд мирових суддів – апеляційна інстанція для справ, що розглядалися дільничними мировими суддями. Загальною судовою касаційною інстанцією, юрисдикція якої поширювалася на мирові суди, визначався Сенат.

Центральною особою новоствореного інституту був мировий суддя. Як відзначено Р. Уортманом, реформа «породила новий тип уважаемого и щепетильного судьи – дворянина, который строго соблюдал беспристрастие и справедливость в своих постановлениях...» [1, с. 445]. Цьому сприяла низка об'єктивних та суб'єктивних факторів. До перших слід віднести юридичне закріплення правового статусу мирового судді на законодавчому рівні. Аналіз поло-



жень «Учреждения судебных установлений» дозволяє простежити структурні елементи його правового статусу: права, свободи, обов'язки; виборчі цензи, процедуру виборності; процесуальну діяльність; окремо виписаний правовий статус почесних мирових суддів та дільничних мирових суддів.

Вагомим здобутком реформи стала виборність мирових суддів, які обиралися всіма тодішніми суспільними станами на повітових земських зборах або на засіданнях міських дум терміном на три роки з подальшим затвердженням Сенатом. У період контрреформи саме цей демократичний принцип було скасовано. Для кандидата на посаду мирового судді визначалися такі виборчі цензи: осілості (кандидатами мали бути місцеві жителі), віковий – не менше 25-ти років, освітній – середня або вища освіта або стаж роботи в судових установах, майновий – володіння майном не менше як на суму 15 тис. крб., в містах – 6 тис. крб. (столиці), 3 тис. крб. [7].

Деякі цензи викликали жваві дискусії як до прийняття «Судових статутів», так і в період їх впровадження. Це, зокрема, освітній ценз. Вважалося, що спеціальна юридична освіта для мирового судді не є обов'язковою, йому достатньо здорового глузду, життєвого досвіду та чесності. Це заперечував А. Головачов, наголошуючи на тому, що в питаннях підсудності, апеляції, касації, не маючи юридичної освіти, розібратися досить важко, та й розгляд будь-якої справи за наявності спеціальної освіти є ґрунтовнішим [8, с. 327].

Неоднозначно тлумачилась і наявність майнового цензу. Ряд авторів пропонували відмовитись від нього взагалі, інші висловлювали цілком протилежні погляди на користь його підняття, мотивуючи це тим, що суддя, будучи матеріально незалежним, зможе якісно здійснювати правосуддя. Держава в той час не могла забезпечити судді такої матеріальної незалежності. Так, у тодішній періодиці зазначалося, що саме майновий ценз визначає, яким буде характер мирового суду: демократичний (якщо незначний) чи аристократичний (якщо завеликий). Якщо він буде аристократичним – це відверне від нього широкі верстви населення і основне призначення мирового суду нівелюється [4, с. 25].

Передбачалися умови, за яких особа не могла бути вибраною мировим суддею: судимість, перебування під слідством; звільнення зі служби в судовому відомстві, виключення із духовного середовища, дворянських зібрань; банкрутство; належність до духовного сану; знаходження під опікою за марнотратство [7].

Права та обов'язки мирового судді було виписано в окремому розділі «Учреждения судебных установлений», що мав назву «Об отношениях, правах и ответственности мировых судей». Аналіз вказаного розділу дає можливість простежити певні групи прав та обов'язків: 1) організаційно-функціонального характеру, 2) процесуального характеру, 3) особи судді.

До першої групи можна віднести такі: повноваження мирового судді поширювались у межах визначеної дільниці, судді зобов'язувались складати звіти про рух справ за рік та передавати їх на розгляд з'їзді мирових суддів, мали право здійснення відносин з іншими державними органами безпосередньо. Другу групу становили такі: рівність мирових суддів у ході здійснення правосуддя, право застосовувати стягнення до осіб, що порушують порядок судочинства. Третя група визначала права і обов'язки судді як службової особи: мирові судді урівнювались у правах з окружними суддями та суддями судових палат; могли притягуватись до дисциплінарної і кримінальної відповідальності, мали право місячної відпустки, що надавалась з'їздом мирових суддів, а на більший термін – першим департаментом Сенату, не могли бути звільнені з посади (за деякими винятками) до завершення виборчого строку. Мирові суди розглядали дрібні кримінальні (проступки проти громадського порядку, образа і побиття людини, шахрайство тощо) та цивільні справи. Виходячи з цього, мирові судді мали право оголошувати зауваження, догану, накладати грошове стягнення не більше 300 рублів, карати арештом до 3 місяців та тюремним ув'язненням до 1 року [7].

За свідченнями сучасників, мирові суди та мирові судді з перших днів роботи отримали підтримку і авторитет у широких верств населення завдяки доступності, швидкому розгляду справ, рівноправності учасників судового процесу. Досить промовисто характеризував роботу перших мирових суддів А. Коні: «у мирового в действительности совершался суд скорый, а личные действия первых судей служили ручательством, что он не только скорый, но и правый в пределах человеческого разумения и вместе с тем милостивый...» [5, с. 192].

Факти та коментарі сучасників реформи дають можливість зробити висновок про карди-



нальну зміну моделі поведінки мирового судді у порівнянні з його попередниками. В одному зі звітів про роботу мирового суду відзначалося: «Починаючи від прохань вникати у сімейні відносини до прохань про розлучення, починаючи від скарг про образи до скарг на катування та грабежі – все це направлялося до мирового судді, який з перших днів став живим тлумачем прав і обов'язків, що надавались кожному». Досить часто мирові судді, прагнучи ознайомити населення з правилами і обов'язками в суді, складали доступні і детальні витяги із Судових статутів та розповсюджували їх серед широких верств населення [9, с. 32].

Як сучасники судової реформи, так і дослідники наступних періодів звертали увагу на ще одну досить важливу місію, яку виконував мировий суд. На думку А. Коні, він був не тільки місцем здійснення доступного правосуддя для народу, а й школою порядності та поваги до людської гідності...» [5, с. 193]. П. Майков згадував, яке щире здивування та захоплення викликало у селян правило мирових суддів звертатися до усіх без винятку учасників судового процесу на «ви» та несприйняття і нерозуміння серед частини привілейованих верств населення [10, с. 345]. У «Судовому віснику» за 1864 р. зазначалося, що всіма суддями вирішено застосовувати найрізноманітніші заходи, щоб попередити вуличне лихослів'я, при цьому застосовувати спочатку переконання, а потім інші стягнення [9, с. 453]. Моральний вплив мирового суду відобразився у народній творчості. На місце традиційного «для нас закон неписаний» прийшли інші: «нині битись не дозволено», «за це мировий по голові не погладить» тощо.

Але незважаючи на те, що інститут мирових суддів успішно розпочав свою діяльність, як в організації його роботи, так і в здійсненні правосуддя простежувались серйозні проблеми. Їх зводили до таких: організаційного характеру (відсутність приміщень, недостатнє фінансування, слабка організація діловодства), протиріччя між законодавством та звичаєвим правом, за яких суддя часто стояв перед дилемою: вирішувати по совісті чи за законом, корпоративність мирових суддів тощо. Починаючи із 70-х років XIX ст. мировий суд став предметом численних дискусій як у консервативних, так і ліберальних колах тодішнього суспільства. Однак якщо ліберали дискутували з метою удосконалення його роботи, то консерватори – ліквідації. Уряд пішов іншим шляхом – ліквідував мирові суди та створив замість них інститут земських дільничних начальників із змішаною адміністративно-судовою компетенцією, чим було порушено основоположні принципи судової реформи – відокремлення судової влади від адміністративної, самостійність судової влади, незмінність і безстановість суддів.

Проте незважаючи на це, як вказували сучасники судової реформи та її дослідники, мировим судам та мировим суддям вдалося ліквідувати недовіру населення для судової влади, впливати на нього юридичними, економічними та виховними чинниками, стати провідниками законності, нової правової культури, сприяти захисту особи, її прав, свобод та інтересів. Цьому сприяли як юридичне закріплення правового статусу мирових суддів, так і зміни в соціально-економічному та суспільно-політичному житті країни. Домінуюче значення серед них мали зміни у правовій свідомості та правовій культурі тодішнього суспільства, насамперед самих суддів та чиновників судового відомства. Разом з тим як сама судова реформа, так і діяльність мирового суду зокрема зазнали контрреформених заходів. Одна, а можливо, і головна причина такого стану речей – конфлікт між незалежною судовою владою й ідейними засадами російської абсолютної монархії. Олександр II з ряду причин (провал Кримської кампанії, скандальні зловживання адміністративного апарату, необхідність регулювання нових економічних відносин тощо) визнав значення самостійної судової влади, що дало можливість наділити її небаченими до того повноваженнями. Разом із тим як імператор, так і низка чиновників продовжували вважати незалежний суд загрозою ідейних засад царської влади. Крім того, «великі реформи», у тому числі й судова, спровокували в суспільстві надії на більше – суспільну участь в управлінні державою. Влада ж в особі імператора не засвоїла принципів європейського абсолютизму і за зразок брала лише запроваджені ним форми, а коли запроваджений порядок ішов урозріз із суттю самодержавної політики, скасовувала проголошені принципи верховенства права. Тому й сьогодні важливо усвідомити, що запровадження інституту мирових суддів має відповідати потребам часу, сприйматися суспільством, відбуватися паралельно з реформуванням всіх сфер суспільно-політичного і соціально-економічного життя. Думається, що проблема запровадження мирового суду в Україні залишається актуальною як для юридичної науки, так і практики. Її вирішенню сприятиме глибоке вивчення історичного досвіду діяльності ми-



рового суду, його теоретичне обґрунтування, вдумлива і серйозна робота у сфері розробки законодавства.

**Список використаної літератури:**

1. Уортман Р.С. Властители и судьи: развитие правового сознания в имперской России. – М., 2004.
2. Шандра В.С. На службі праву: минуле як майбутнє судової реформи // День. – 2007. – № 23.
3. Давыдов Н.В., Полянский Н.И. Судебная реформа. – М., 1915.
4. Гессен И.В. Великие реформы 60-х гг. в прошлом и настоящем. Судебная реформа. – СПб., 1905.
5. Кони А.Ф. Отцы и дети судебной реформы. – М., 1914.
6. Васильковский Е.В. Курс гражданского процесса. – Т. 1. – М., 1913.
7. Учреждение судебных установлений [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://constitution.garant.ru/DOC\\_39400.htm](http://constitution.garant.ru/DOC_39400.htm).
8. Головачов А.А. Мировые судебные заведения // Десять лет реформ. – СПб., 1872.
9. Джаншиев Г. Основы судебной реформы (к 25-летию нового суда). Историко-юридические этюды. – М., 1891.
10. Петроградский мировой суд за пятьдесят лет. 1866 – 1911 гг. – СПб., 1916. – Т. 2.

*Надійшла до редакції 18.11.2011*

**РУДНЄВА О.М.**, доктор юридичних наук  
(Національний інститут  
стратегічних досліджень)

УДК 340.130

**СУЧАСНІ ПИТАННЯ ТЛУМАЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ ПРАВА  
ЯК ВТІЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПРАВОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Досліджено одну з найбільш актуальних сучасних проблем міжнародного права з прав людини – проблему інтерпретації джерел права в умовах глобалізації. Проаналізовано різні концепції, що існують у сучасній правовій доктрині, досліджено еволюцію підходів до тлумачення прав людини та запропоновано власний погляд на цю проблему.

**Ключові слова:** міжнародний стандарт прав людини, глобалізація, тлумачення норм права.

Исследована одна из наиболее актуальных современных проблем международного права по правам человека – проблема интерпретации источников права в условиях глобализации. Проанализированы различные концепции, существующие в современной правовой доктрине, исследована эволюция подходов к толкованию прав человека и предложен собственный взгляд на эту проблему.

**Ключевые слова:** международный стандарт прав человека, глобализация, толкование норм права.

In article one of the most actual contemporary issues of the international human rights law – the problem of interpretation of the sources of law in the context of globalization – is researched. The author analyzes different concepts of the contemporary doctrine of law, researches the evolution of approaches to the interpretation of human rights and proposes its own view on this issue.

**Keywords:** international standard of human rights, globalization, the interpretation of the law

У Конституції України було проголошено, що людина, її честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищими соціальними цінностями. У зв'язку з цим дослідження проблем прав людини є неодмінною умовою для становлення правової держави.

Сучасний етап розвитку правової системи України характеризується кардинальними трансформаційними змінами, які відбуваються під впливом інтеграційних процесів на шляху до Європейського Союзу та з метою побудови правової держави та громадянського суспільства

